

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОГО ТЕКСТУ

Євген НАХЛІК

**«І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ,
І НЕНАРОЖДЕНИМ...»**

З історії створення «Послання». – Проблема національної еліти як основна проблема української нації. – Перший основний мотив: служіння Україні як головний обов'язок національної еліти. – Інтерпретація другого смислового мотиву («Якби Ви вчилися так, як треба, / То й мудрість би була своя»). – Третій смисловий мотив твору: заклик до єднання всіх національно свідомих сил України.

У цього послання довга адреса: «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє». Воно звернене фактично до всіх українців, в тому числі і до нас, теперішніх, і до тих, хто ще народиться на нашій землі.

«Посланіє» було написано у грудні 1845 року в с. В'юнищах, де Шевченко деякий час проживав у маєтку С. Самойлова, – сюди він приїхав з Переяслава у зв'язку з ремонтом будинку А. Козачковського. Тут же за кілька днів після «Послання» було написано поезію «Три літа», в якій Шевченко говорить про той болючий душевний злам, що стався з ним після його повернення в Україну. Є в цій поезії рядки, які через різні причини рідко коментували:

*Жаль і батька, жаль і матір,
І вірну дружину,
Молодую, веселую,
Класти в домовину,
Жаль великий, брати мої;
Тяжко годувати
Малих діток неумитих
В нетопленій хаті,*

би, не було. Втрата національної гідності, повсюдна демонстрація вірнопідданства, масова відмова від свого національного тощо – ці зовнішні вияви втрати волі до самостійного існування підштовхнули поета до створення образу України як легковажної жінки¹.

Поезію «Три літа» написано з емоційним надривом. Жодного промінчика надії. Один із провідних мотивів цієї поезії – розчарування в людях. Для поета це розчарування – «злеє лихо»:

*Отаке-то злеє лихо
Й зо мною спіткалось:
Серце люди полюбило
І в людях кохалось,
І вони його вітали,
Гралися, хвалили...
А літа тихенько крались
І сльози сушили,
Сльози щирої любові,
І я прозрівати
Став потроху... Доглядаюсь, –
Бодай не казати.
Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...*

В інших поезіях промінчики надії були, згадаймо «Чигрине, Чигрине...», «Холодний Яр», «Кавказ»... А в цій – не було.

Та вже слід висловитися конкретніше: за нашим переконанням, весь розпач поезії «Чигрине, Чигрине...» народжений інтуїтивним відчуттям основної біди тогочасної України – відсутності національної еліти, спроможної взяти на себе відповідальність за долю нації, що опинилась у вкрай складному, навіть загрозливому становищі. Не міг Шевченко мати якісь претензії до закріпаченого, пригнобленого нуждою, неосвіченого люду. Добре знав, що цей народ не має поводитирів.

Роль національної еліти в становленні нації і держави величезна. Можна говорити – визначальна. Еліта (від лат. *eligo* – *обираю*) – це кращі люди нації, її мозок і її воля. Еліта виконує в «тілі» нації найголовніші життєзабезпечувальні функції. Вона оцінює сучасне, накреслює перспективи на майбутній розвиток, виробляє суспільні ідеали, посилає в народ певні вольові імпульси, які матеріалізуються у цілеспрямовані діяння тисяч і мільйонів громадян. Щоб краще зрозуміти величезну роль духовної еліти в житті народу, треба взяти за приклад самого Тараса Шевченка. Слово його стало могутньою силою у справі самозбереження і самоствердження української нації у винятково несприятливих умовах першої половини XIX ст. Від кінця XVIII ст. разом із втратою решток політичної самостійності перестала існувати ціла генерація української еліти. Українське панство в масовому порядку морально й політично капітулювало перед російським самодержавством і через те перестало висувати зі

свого середовища неординарних людей, які взяли б на свої плечі тягар важкої праці з відродження нації. До тих, хто зрадив інтереси свого народу, Шевченко ставився негативно. Як правило, коли заходило про них, поет вдавався до сатири як до найгострішого засобу, яким володів блискуче. Згадаймо образ «землячка з циновими гудзиками» або вражаючий гіркою іронією узагальнений портрет дрібної чиновницької «братії», що була заглушена «московською блекотою в німецьких теплицях» і приречена «киснути в чорнилах» («Сон»). У цьому разі погляд поета на своїх «землячків» вельми знуцальний – він їм не може пробачити зради матері-Україні. То – найтяжчий гріх. Пізніше поет висловить цю думку в такій поетичній формулі:

*... хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.*

«Землячки» у «Сні» вже покарані тим, що змушені на чужині постійно відчувати свою другосортність – служити дрібними чиновниками. Для їхньої характеристики з часом Шевченко винайде ще одну разючу формулу: «Дядьки отечества чужого!» («Бували війни й військовії свари...»). Проте серед цих виразно інвективних випадів іноді починає звучати тужний мотив глибокого співчуття не тільки Україні, що втрачає своїх дітей, а й самим дітям, приреченим на безталанне існування в чужих краях:

*Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії...*

«Сини мої на чужині, на чужій роботі», – жаліється Україна в «Розритій могилі», і в цих словах звучить не так докір синам, як біль за їхню нещасливу долю. Шевченко глибоко відчував весь драматизм ситуації, коли Україна фактично залишилася без своєї еліти. Це була ситуація приреченості, і вона знайшла своє емоційне вираження в поезії «Три літа».

Не могли вважатись елітою й ті пани та підпанки, що перебували у своїх маєтках в Україні – жили звичним поміщицьким життям. Більшість із них хоч і належали до давніх українських родин козацько-старшинського походження (особливо багато було таких на Лівобережній Україні), все ж під тиском спеціально створених умов втратили почуття патріотизму. Добре відомо, що девальвація національної самосвідомості завжди деградує впливає на особистість – породжує в ній психологічний комплекс зрадництва, знижує почуття моральної відповідальності перед своїм народом. Як правило, такі люди були жорстокими поміщиками. Це про них ідеться в поемі «Іржавець»:

*Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказать
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна. А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.*

Такий тип людини викликав у Шевченка ненависть. Відсутність національної свідомості, що поєднувалась із грабіжницько-жорстоким ставленням до свого народу, породжувала тип людини, ворожої до своєї нації. Цей тип не зужитий і досі. І сьогодні, спостерігаючи за реаліями теперішнього життя, пригадую Шевченкові слова:

*Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.*

Кілька разів поет змальовував картини майбутнього всенародного суду над цими ворогами України. Ось одна з них, чи не найсильніша. Поет попереджує «лукавих чад» України-матері, що

*... пропадуть вони, лихі,
Що їх безчестіє, і зрада,
І криводушіє огнем,
Кровавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах,
Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий цар,
Їх кроткий, п'яний господар,
Не дасть їм пити, не дасть їм їсти,
Не дасть коня вам охляп сісти
Та утікати; не втечете
І не сховаєтеся; всюди
Вас найде правда-мста, а люде
Підстерезуть вас на тотеж,
Уловлять і судить не будуть,
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім без ката
І без царя вас, біснுவатих,
Розтнуть, розірвуть, розіпнуть
І вашей кровію, собаки,
Собак напоять...*

Аналіз поезії «Осія. Глава XIV» переконує, що в ній ідеться не лише про соціальну, а й про національну визвольну боротьбу. Буде покарано тих, хто зрадив

Україну, хто виявив стосовно неї «криводушіє», хто, знущаючись зі свого народу, надіявся на захист *доброго царя*, якому вони, «*дядьки отечества чужого*», служили вірою і правдою. Зазначимо, що цей висновок про бачення майбутньої визвольної боротьби не тільки як соціальної, а й національної, для нас є важливим, бо фактично допомагає зрозуміти, про що йдеться в «Заповіті» і в посланні «І мертвим, і живим...».

Не кращим було ставлення Шевченка і до тих, хто на словах виявляли ознаки національного патріотизму та народолюбства, а насправді були жорстокими кріпосниками. Тип такого поміщика Шевченко сатирично зобразив у поезії «П. С». То був Петро Скоропадський – «*потомок гетьмана дурного*» та «*презавзятий патріот*», що «*У Київ їздить всякий год, / У світі ходить між панами, / І п'є горілку з мужиками, / І вольнодумствує в шинку*». Його аж ніяк не назвеш представником національної еліти. Не був ним, наприклад, і знайомий Шевченка Платон Лукашевич, який серйозно вивчав український фольклор, підтримував зв'язки з І. Вагилевичем та відомим чеським славістом Ганкою, залишаючись при цьому пихатим і жорстоким поміщиком.

Щоправда, серед українського ліберального панства були і не лише такі одіозні фігури. Скажімо, Шевченко мав теплі стосунки з родиною Тарнавських. «Серед українського панства тих часів мало було таких освічених патріотичних родин, якою була родина Тарнавських... Василь Тарнавський не тільки сам уважно стежив за українською літературою й розвитком українознавства, але й сина свого Василька, тоді ще маленького хлопчика, виховував у національному дусі, прищеплюючи йому любов і пошану до української культури. ...Простота і щирість панували в їхньому тоді скромному домі»¹.

Саме в 1845–1847 рр., коли Шевченко перебував в Україні, почала формуватись група молодих людей, про яких можна було говорити як про національну еліту, що тільки зароджувалась. Найвидатніші серед них – Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Микола Гулак та ще кілька осіб, що почали організовуватись у таємне Кирило-Мефодіївське товариство. Вони були не лише патріотами України, а й високоосвіченими, високоінтелектуальними особистостями, які прагнули до організованої просвітницької та політичної діяльності з відродження України. Саме від них могли піти і вже йшли у тогочасне суспільство здорові збуджувальні імпульси, наділені творчою силою.

У посланні «І мертвим, і живим...» Шевченко ніби змодельював образ національної еліти, показав, якою вона повинна бути, визначив її політичні та морально-етичні параметри. Зробив це в основному через різке сатиричне заперечення всього того негативного, що було притаманне українському ліберальному панству. Щоправда, у творі ця «прив'язка» до ліберального панства є не дуже відчутною. Її можна виявити аналітичними зусиллями. Послання, якщо виходити з його назви, має всенациональну адресу, і в цьому є вагомий художній сенс, який дозволяє жити поезії у «великому часі», нести свій художній смисл до всіх прийдешніх поколінь українського суспільства, соціальна структура якого ставала зовсім іншою – не такою, як у часи Шевченка. Саме тому поетове послання зберігає актуальність для всіх періодів нашої історії. А

ще й тому, що проблема еліти є вічною злободенною проблемою для України. Відомо, як склалася доля членів Кирило-Мефодіївського товариства. І надалі охоронці Російської імперії винищували найменші спроби української нації виплекати власну еліту.

У «Посланії» чітко виокремлено три основні мотиви. Перший є головним, його можна сформулювати так: служіння Україні, її народу є головним обов'язком українського інтелігента.

Суть другого мотиву сформульовано словами Шевченка: «Якби ви вчилися так, як треба, / То й мудрість би була своя».

Третій мотив – заклик до єднання усіх патріотичних сил України.

Було б аж надто оманливо думати, що у змістовому плані ці мотиви є досить спрощеними – щось на зразок аж надто відомих, не раз проголошуваних гасел. Це не так, категорично – не так! Маємо надію, що конкретний аналіз, здійснений у режимі повільного прочитання, дозволить побачити глибину проникнення Шевченкового інтелекту у кожний із названих мотивів. Насправді кожне із названих тезових гасел набуло у «Посланії» глибинної, системно здійсненої змістової розробки. (Як відомо, точне художнє осягнення завжди є системним). Піднімається до осмислення художніх смислів цього твору – це піднімається до розуміння його художньої сили, завдяки якій він є твором високої – на всі часи! – літературної класики.

Перший мотив: служіння Україні як головний обов'язок національної еліти.

Шевченкове «Посланіє» побудоване на внутрішній опозиції: з одного боку, поет дуже гостро, з усією силою сатиричного таланту картає земляків за їхні провини перед Україною, її народом, а з другого – намагається «по доброму» усвідомити їх, звертається до їхніх гуманних і патріотичних почуттів з тим, щоб привернути до служіння знедоленій Батьківщині. З одного боку – сатиричні громи на їхні голови, а з іншого – намагання створити для них певну позитивну програму. В цьому особливість «виправної» (Ю. Івакін) Шевченкової сатири. В цьому, мабуть, і один із чинників величезної художньої сили твору, який не лише будить, тривожить громадянську совість, а й відкриває шлях, на якому можна спокутувати власні гріхи. Пригляньмося, як співіснують ці два протилежні начала – заперечувальне і стверджувальне. Водночас будемо стежити, що саме заперечує поет і що саме він стверджує, до чого закликає.

Перші «штрихи», що створюють узагальнений портрет адресатів послання, такі:

*Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І Господа зневажають,
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають,
А що вродить? побачите,
Які будуть жнива!*

Художня сила цих рядків – у їхній афористичності, яка, своєю чергою, ґрунтується на усно-мовних фразеологічних формулах («кайданами міняються», «правдою торгують», «господа зневажають», «людей запрягають», «лихом засівають»). Ці обвинувачення звучать вельми загально. Тільки треба зрозуміти, що усно-мовні фразеологічні формули несуть у собі певну конкретику – в них певна «пам'ять», певна «знаковість», що тісно пов'язана з обставинами тогочасного життя. Тому коли читаємо, що «Людей запрягають в / Тяжкі ярма», то розуміємо, що йдеться про реалії кріпосницької дійсності, а «правдою торгувати» – це зраджувати щось важливе, основоположне (згадаймо категорію «правди» з «Кавказу»). Формула «кайданами міняються» звучить багатозначно – у ній є смисловий натяк на кріпосництво, але при цьому викликаються асоціації, пов'язані з національною несвободою, яку українське панство терпіло вельми смиренно.

Сатирична градація відчувається в наступних рядках:

*Схаменіться, недолюди,
Діти юродиві!*

Тут проглядає подвійність у ставленні до адресата, про яку вже йшлося: з одного боку, вкрай різке своїм негативним змістом слово «недолюди», а з іншого, дещо м'якше, навіть по-батьківському співчутливе – «діти юродиві».

У наступних рядках сатиричний сенс на певний час зовсім зникає. Від різкого обвинувачення, від сатиричних громів поет переходить на іншу тональність – тональність умовляння:

*Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну.*

Саме зараз починає звучати один із головних мотивів твору – мотив повернення українського свідомого (і не дуже свідомого!) люду до інтересів Батьківщини. Поет умовляє, а тому й говорить про Україну як про «рай тихий», тобто підкреслює красу її природи. (Мотив України як раю, що зіпсований її колоніальним та кріпосницьким буттям, є наскрізним у творчості поета.) Одночасно він показує, що Україна перебуває в скрутному становищі, а тому й потребує допомоги («...Полюбіте щирим серцем / Велику руїну»). Не даремно цим рядкам передую вислів «дітей юродивих»: у процесі творення послання поет вийшов на одну свою смислову константу, тобто на характерний для його творчості образ України-матері, яку залишили діти (наприклад, «Розрита могила»). Цю образно-смислову константу фактично покладено в основу послання. Але якщо раніше образ України-вдови, чиї сини перебувають «на чужій роботі», був самодостатнім, то зараз Шевченко розробляє його значно глибоше. Він ніби вступив у відкриту і неприховано гостру розмову не так з Україною-матір'ю, як з її «юродивими дітьми», блудними синами, щоб усовістити їх, викликати в них почуття відповідальності за долю Батьківщини.

Шевченкове послання фіксує і виражає драматизм ситуації, коли найосвіченіші представники нації шукають щастя «на чужому полі» і через те не задіяні у підтримці життєзабезпечувальних процесів у власному домі. Це ненормальний, протиприродний стан, зумовлений бездержавністю нації. Таким чином, було порушено природний процес: нація, народжуючи «обраних» людей, не отримувала від них потрібної віддачі у вигляді розумової та духовної енергії, необхідної для нормального розвитку. Ось чому головний пафос послання полягав у тому, щоб переконати найосвіченіші прошарки української нації, її «інтелігенцію», «еліту» повернутись лицем до потреб свого народу. То мало бути повернення до природного стану речей.

Шевченко умовляє своїх земляків не шукати щастя на чужині, а повертатися до своєї хати:

*В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.*

Геніальність наведеної сентенції в тому, що в ній запрограмовано думку про державу (свою хату) як про найбільш вигідну форму існування нації. «Своя правда» – це, з огляду на смислове наповнення слова «правда» в Шевченковій творчості, своя Вища Справедливість, яку треба розуміти як право народу жити за власними справедливими законами, що формуються в процесі державного становлення. «Своя... сила» – це підвищена життєва енергія нації, що має власну державу як найбільш сприятливу для самореалізації форму існування. «Своя... воля» – це велике щастя бути незалежним, яке, безперечно, найпозитивнішим чином впливає на формування нації.

Надалі поет з тональності умовляння поступово переходить на тональність сатиричного викриття:

*Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претеса на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого.*

На яку це чужину «перлася» українська «еліта»? Яких «Великих слов велику силу» вони принесли «з чужого поля» в Україну? Поет не уточнює, що він вкладає в поняття «чужина». Проте, думається, і Росія, і Західна Європа для нього були однаковою мірою «чужиною». Там, особливо в Європі, вони набирались «європейської культури», різних популярних «вільнолюбних» гасел, але все це виявлялось пустоцвітом, не запліднювалось добрими домашніми справами.

Прекрасне розтлумачення цієї позиції Шевченка знаходимо у І. Франка: «Саме хапання вершків чужої мудрості, нічим не зв'язаних з темним, безпросвітним околум українського народу, плодило лише розбрат між українським народом і його інтелігенцією, розбрат пагубний для обох сторін, бо ж і ті, ніби вчені українці, не бачачи на Україні суголосного ґрунту для своїх здалека принесених ідей, ниділи духовно. Ті ідеї, деінде справді живі і плодови́ті, переменялися у них на пусту забаву, на золоті брязкальця, непридатні до буденного життя і ховані лише про велике свято та про рівно пустомовних гостей»¹.

*І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця-правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претесея знову!..*

Шевченко однаково ненавидів як кріпосницьку, здирницьку сутність тогочасного панства, так і його зрадницьку стосовно своєї нації поведінку. Недарма, звинувачуючи панів у знущанні над «братами незрящими, гречкосіями», він докоряє їм у лакейському низькопоклонстві перед російським самодержавством: «І хилитесь, як і хилились!» Соціальне і національне в розумінні Шевченка не є взаємно суперечним. Навпаки, поет соціальну волю завжди ідентифікував з волею національною. Тих, хто є грішним через своє знущання над безправним «незрячим» людом, як і тих, хто зрадив національні інтереси (а це, як правило, одні і ті самі), буде покарано вибухом народного гніву. Поет, щоправда, переносить час помсти в майбутнє:

*Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших...*

Важливий смисловий момент! Картина цього всенародного повстання схожа на картину повстання із «Заповіту» («Як понесе з України / У синєє море / Кров ворожу...»). Шевченко був глибоко переконаний, що народ довго не витримає цієї неправди, що тогочасне соціальне і національне буття є злом, яке з часом має бути переборене. Поки що Шевченко бачив один шлях знищення цього зла – повстання.

У дальших частинах послання поет не раз вдається до своїх умовлянь-погроз повернутись до національних інтересів. «Бо хто матір забуває, / Того бог карає», – не втомлюється нагадувати Шевченко.

Аналіз головної проблеми послання був би неповним, якщо не вказати на її гостру актуальність. Можливо, для сучасної України немає більш важли-

вої проблеми, ніж щойно розглянута. Мільйони сьогоднішніх «дітей» України перебувають на чужині, на «чужій роботі», працюють задля добробуту інших держав. Але є інша проблема – проблема тих, хто живе в Україні і не відчуває перед нею свого синівського обов'язку. Шевченко допоміг розібратися в одній із найголовніших наших проблем. А її пізнання – це перший крок до розв'язання.

Другий головний смисловий мотив «Послання»: «Якби Ви вчилися так, як треба, / То й мудрість би була своя».

Якщо перша проблема стосувалась таких визначальних для національної еліти ознак, як патріотизм, спрямованість на служіння своєму народові, то друга стосується її інтелектуального рівня.

Із суто зовнішньою поглядом вимоги Шевченка, висловлені тодішній «еліті», ординарні і можуть бути зведені до таких положень: 1) треба добре і якомога правдивіше знати свою історію, дивитись на неї тверезо, не романтизувати безпідставно минуле; 2) слід чужому навчатися і своїм не хехтувати. Здається, ці сентенції настільки відомі, їх настільки виразно висловлює автор, що текст, який їх містить, не потребує детального коментування. Втім, це не так. Необхідне заглиблення в цю проблему, бо Шевченко висловив тонкі й важливі істини: інтелектуальний рівень національної еліти цілком залежний від того, наскільки вона формується на власному ґрунті; важливим для неї є «момент істини», тобто абсолютна тверезість в оцінці минулого і сучасного; опора на власний ґрунт не виключає, а, навпаки, передбачає засвоєння передового світового досвіду («чужому *научайтесь*»); складовою інтелекту національної еліти є також національна гордість. Це важливі і принципові моменти, які містять багато геніальних передбачень.

Шевченко точно вловив характерний недолік національно свідомих українців, який зумовили певні особливості національного менталітету, – їхню емоційну розчуленість, яка часто заважала адекватно оцінювати як власну історію, так і тогочасні реалії. Відсутність такої адекватності – велике зло, недопустима розкіш для еліти, на якій лежить відповідальність за долю нації. Екстремальні умови життя народу вимагали від його поведирів реальної оцінки ситуацій, вольової зібраності, точного вибору тактики і стратегії, наполегливості у досягненні мети. Пізніше, у 20-ті роки ХХ століття, після того, як було програно спробу збудувати незалежну українську державу (серед причин цієї поразки не останнє місце посідав надмірний «національний романтизм» з його неадекватним сприйманням реальної дійсності, перевагою емоційного над раціональним – все це заважало єдності усіх національно свідомих сил), кращі представники духовної еліти, що проживали як в Україні (М. Хвильовий, М. Куліш), так і за її межами (Д. Донцов, Є. Маланюк, У. Самчук, О. Ольжич, О. Теліга та ін.), постійно вказували на необхідність зміцнення національного характеру, слабкість якого бачили в сентиментальній розчуленості, поступливості, байдужості у ставленні до ідеї державності.

Шевченко тонко пародіює емоційну розчуленість типового українофіла, який бачить українську історію зовсім не такою, якою вона була насправді:

«... А історія!.. поема
 Вольного народу!
 Що ті римляне убогі!
 Чортзна-що – не Брути!
 У нас Брути! і Коклеси!
 Славні, незабуті!
 У нас воля виростала,
 Дніпром умивалась,
 У голови гори слала,
 Степом укривалась!»

Поет, відповідаючи на ці слова, немовби виливає відро холодної води на голови емоційно збуджених і наївних патріотів. Він реалістично дивиться на історію свого народу, яку, за словами В. Винниченка, не можна читати без валідолу. Крім того, настійно наголошує, що не варто ошукувати самих себе, треба бачити історію такою, якою вона була насправді:

Кров'ю вона умивалась,
 А спала на купах,
 На козацьких вольних трупах,
 Окрадених трупах!
 Подивіться лишень добре,
 Прочитайте знову
 Тую славу. Та читайте
 Од слова до слова,
 Не минайте ані титли,
 Ніже тії коми,
 Все розберіть... та й спитайте
 Тойді себе: що ми?..
 Чиї сини? яких батьків?
 Ким? за що закуті?..
 То й побачите, що ось що
 Ваші славні Брути:
 Раби, подножки, грязь Москви,
 Варшавське сміття – ваші пани,
 Ясновельможнії гетьмани.

Шевченко говорить: нема чого вам, сьогочасним безвольним і безхребетним «патріотам», чванитись, бо ви самі «добре ходите в ярмі», навіть краще, ніж батьки ходили. Справжній патріотизм повинен виявлятися не в оманливому замилюванні історичною минувиною, а у важкій щоденній праці, у справі визволення свого народу з-під колоніального ярма. Така праця необхідна і в прагненні домагатись соціального та суто економічного, господарського прогресу.

Треба зрозуміти Шевченка, який, подорожуючи місцями Запорозької Січі, побачив, як хазяйновиті німці вирощували на Хортиці картоплю. Цей факт,

що так красномовно засвідчував національний занепад України, боляче вразив Шевченка, як боляче вразили його і зруйнована церква Б. Хмельницького в с. Суботіві («Стоїть в селі Суботіві...»), і позаштатність колишньої гетьманської столиці Чигирин («Чигрині, Чигрині...»). Читаючи слова «*на Січі мудрий німець / Картопельку садить*», думаємо, що вони висловлюють докір українському національно свідомому, але безвольному панству, яке допустило осквернення святих для української історії місць. На багатьох прикладах (згадаймо хоча б докори у нездатності самим розібратися у власній історії, у низькопоклонстві перед російським тронем тощо) Шевченко показує, що такі етичні категорії, як національна гордість і національна честь, виявились атрофованими.

Постає запитання: чому Шевченко так *настійно* вимагає від тогочасного національно свідомого панства виробляти *власний* погляд на історичне минуле? Є всі підстави бачити у цьому чітке відчуття Шевченкове тієї істини, що справжня національна еліта має зрости на національному ґрунті, ввібрати в себе найвищі духовні цінності свого народу, і тільки в такому разі вона може стати справжнім «мозком» і «серцем» нації. Національна еліта є «продуктом» національної культури. «Еліта», що не зросла на національному ґрунті, є такою ж нежиттєздатною, як і космополітична культура.

Досвід новітньої історії доводить, що найбільшого соціально-економічного і духовно-культурного прогресу досягають переважно країни, які в своєму розвитку спирались на національні традиції. При цьому вони завжди уміли «чужому навчатись».

Третій смисловий мотив твору: заклик до єднання всіх національно свідомих сил України.

Спочатку цей мотив зазвучав лише у словах «*Розкуйтеся, братайтеся*». Але на завершення послання він став головним. Недаремно Шевченко виніс тему єднання у кінцівку твору. Її наділено певним катарсисним (очищувальним) смислом. Це своєрідний завершальний акорд, який своїм оптимізмом немовби зрівноважує ту гірку, часом навіть розпачливу правду, що звучала впродовж усього твору:

Обніміте ж, брати мої,
 Найменшого брата –
 Нехай мати усміхнеться,
 Заплакана мати.
 Благословить дітей своїх
 Твердими руками
 І діточок поцілує
 Вольними устами.
 І забудеться срамотня
 Давня година,
 І оживе добра слава,
 Слава України,

*І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє...
Обніміться ж, брати мої.
Молю вас, благаю!*

У цьому заклику до єднання треба розрізнити два моменти. Перший – Шевченко пропонує національно свідомому панству обійняти «найменшого брата», тобто стати на захист пригніченого кріпацтвом народу. А стати на його захист – це виступити проти тогочасної суспільно-політичної системи. Йдеться про святу справу єднання національної еліти з народом, коли для еліти немає нічого важливішого за долю нації, долю народу. Не так просто зрозуміти Шевченкову тезу, де поет звертався до *панства*, тобто до кріпосників, для яких боротьба із кріпосницькою системою могла бути нічим іншим, як боротьбою проти самих себе. Тут треба взяти до уваги, що національно свідоме панство, як правило, було ліберальним, прогресивно настроєним, хоча, зрозуміло, в його лавах було чимало «народолюбців» та «патріотів», на кшталт відомого уже нам Петра Скоропадського. Національна свідомість об'єктивно пов'язана з такою рисою особистості, як відповідальність за долю нації, долю народу. Саме тому серед ліберального панства визрівало негативне ставлення до кріпосницької системи як устрою гальмівного, віджилого, що стоїть на заваді соціального прогресу. З огляду на тогочасну суспільно-політичну ситуацію, звернення Шевченка обійняти «найменшого брата» мало свій сенс.

Другий момент заклику стосується власне усіх національно свідомих сил України. Пристрасність, із якою проголошено цей заклик («Обніміться ж, брати мої, *Молю вас, благаю!*»), засвідчує, якого великого значення надавав Шевченко єдності всіх патріотичних сил України. Прекрасний знавець української історії, він добре розумів, скільки лиха принесли народові внутрішні розбрати. Передчував, які серйозні небезпеки чекають Україну в майбутньому, якщо її політична еліта не знаходитиме спільної мови і не навчиться заради загальної єдності поступатись власними амбіціями. На превеликий жаль, ці передчуття не раз справджувались, і це призводило до драматичних, а то й трагічних наслідків. Проблема єдності усіх патріотичних сил України гостро стоїть і сьогодні. Тому так актуально звучить пристрасний Шевченків заклик до єднання.

Особливу функцію в мажорному звучанні фінальної частини послання виконує образ України-матері. Тут поет чи не вперше явив нам образ не покинутої своїми синами матері, а матері, до якої повернулися її діти, які перебувають при цьому у мирі і злагоді між собою. Тому Україна-мати є щасливою: благословляє дітей своїх «твердими руками» і цілує їх «вольними устами».

І наостанку наведемо важливе висловлювання Івана Дзюби, яке допомагає краще зрозуміти той критичний, викривальний пафос, якого сповнене безсмертне Шевченкове послання: «Велика любов прозірлива і вимоглива. Вона може породжувати і гнів, і сором. Шевченко – творець в українській літературі, в духовному житті України того могутнього і нещадного духу націо-

нальної самокритики, того «національного сорому» (вислів К. Маркса), який завжди є потребою і передумовою великого національного руху, всякого національного відродження. Подібні мотиви знайомі багатьом літературам світу, а особливо літературам народів, що переживали національне пригноблення, катастрофу чи занепад і які піднімалися на велику справу національного відродження»¹.

Шевченко сказав своїм посланням, якою він би хотів бачити еліту свого народу і водночас засвідчив, якою вона не має бути. Те послання пішло у майбутнє. До нього прислухалось багато поколінь українців. Щоправда, не завжди вони мали можливість почути його істинний зміст: заважали штучні «шуми» тонко виконаної фальсифікації. Нарешті живемо в умовах, коли маємо змогу сприймати істинний смисл цього твору, і навіть розглядати його на тлі актуальних проблем сьогодення.

